

МАРСЕЛ ПРУСТ (1871–1922)

ДУШАН ПАЈИН

ПРОНАЂЕНО ВРЕМЕ

САЖЕТАК: У овом тексту осврнућемо се на једну од Прустових преокупација, које су биле од значаја и за његово дело и за њега као човека, а то су блажени тренуци (*moments bienheureux*), или привилеговани тренуци (*moments privilégiés*).

Ти тренуци су били како оно што је он желео да у свом делу сачува и пренесе другима, тако и оно што је желео да артикулише и издвоји, као искуства која су за њега имала битну егзистенцијалну вредност, јер су давала смисао животу, упркос пролазности, смрти, или бесмислу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: ишчезло време, изгубљено време, пронађено време, блажени тренуци, привилеговани тренуци

Треба имати у виду да за Пруста блажени тренуци нису нужно повезани са уметничким делима (тј. доживљавањем уметности) већ са преклапањем сећања и актуелних утисака. Од једанаест главних тренутака које наводи Шетак¹, само један је повезан са доживљајем уметничког дела (Вентејевог септета). Та искуства се јављају у једном истанчаном естетичком опажању света живота и времена – естетичко овде није ограничено на уметничке доживљаје него на сферу опажања у којој се комбинују различити

¹ Shattuck, Roger (1964): *Prust's Binoculars*, Shatto & Windus, London (стр. 70–4).

аспекти, или својства. Пруст везује уз своје блажене тренутке: блаженство и чуђење, ненамерност и усаглашавање са екстатичком ванвременошћу.

ПРЕПОЗНАВАЊЕ ТОГ БИЋА (*CET ÊTRE*)

За Пруста блажени тренуци настају у споју садашњег и прошлог.

Међутим, од тог правила постоји један изузетак – то је трену-так повезан са мартенвилским звонницама, који се не заснива на сећању. Тај одломак – у књизи *У Свановом крају*² – почиње „зовом” који писцу упућују различити утисци, позивајући га да одгонетне осећање среће повезано с њима. Док се возио ка Мартенвилу, писац је угледао на једној кривини два торња која су сијала на сунцу. Испуњен ненаданом радошћу, он осећа да тај сјај скрива неко значење и као да му говори: „Хајде, разазнај ме у магновењу и, ако имаш снаге, покушај да решиш енигму среће коју ти пружам.”

1) Циљ је да се оствари усаглашавање са чистим временом (вечним сада, тј. ванвременошћу, или атемпоралношћу, у којој нема пролазности) и да се препозна властито екстемпорално (ван-временно) сопство. За Пруста, повезивање прошлог са садашњим искуством значило је заустављање времена и издвајање времена „у чистом стању”, препознавање тог бића (*cet être*) које се храни „суштином ствари”. То се заснивало на ненамерном (невољном), спонтаном сећању³, док је вољно сећање обично вођено неком (практичном) сврхом.⁴

² *У Свановом крају* је прва књига у склопу издања Пруст, М. (1983): *Ушраћању за ишчезлим временом*, Београд, Нолит, Народна књига; Нови Сад, Матица српска – књиге 1–7: 1. *У Свановом крају* – 2. *У сени девојака у цвајту* – 3. *Око Германшових* – 4. *Содома и ѓомора* – 5. *Зайчоченица* – 6. *Несјала Алберјина* – 7. *Нађено време*. Превео Живојин Живојновић.

³ Роџер Шатак (Shattuck – наведено дело, стр. 69–75) спровео је пажљиву анализу блажених тренутака, али је занемарио или потценио, улогу невољног сећања у тим тренуцима. Он их описује на следећи начин. Прво, Марсел је увек у растресеном душевном стању. Друго, у питању је физичка сензација која наступа неочекивано. Треће, та сензација праћена је осећањем задовољства и среће који се уопште не могу објаснити самом сензацијом. Четврто, све то издиже Марсел изван садашњости, при чему долази до сећања и препознавања прошлог догађаја, који се укључује у бинокуларно поље напоредо са садашњим догађајем. Пето, прве три набројане компоненте стварају везу не само са прошлим него и будућим догађајем. Он (Shattuck, 1964: 40) помиње разлику између нехотичног сећања и свесног препознавања у следећем смислу: нехотично сећање (блажених тренутака) наспрам Марселовог свесног препознавања вокације писца и властитог задатка писања.

⁴ Поређења ради, навешћемо овде својства технике слободних асоцијација у психоанализи. Слободно асоцирање у психоанализи користи се нехотичним сећањем у практичне сврхе. Пацијент треба да се сети неких прошлих искустава (емоционалних конфликта) да би препознао њихову конверзију у садашње

У блаженим тренуцима долази до специфичне трансценденције или екстазе, тј. надилажења времена и других ограничења (екстазе, у смислу да човек као да излази изван себе као ограниченог и условљеног бића).

„Престадох се осећати осредњим, безвредним, опипљивим, обликованим, смртним”, каже Пруст (*У Свановом крају*).

У последњем тому (*Нађено време*) Пруст вели да је схватио да су ти тренуци били блажени, јер је тада био ослобођен зевње и сумње у вези са својом будућношћу (да ли је он писац, да ли „губи” време?). Тада је располагао временом изван пролазности и сигурношћу која га је чинила равнодушним у односу на смрт.

Поред специфичне опчињености или задивљености, препознавање ванвременог (екстемпоралног) сопства јесте други услов постизања ослобођења кроз естетичко или екстатичко искуство блажених тренутака.

2) Али питање је како ћемо разумети, из једног поглавља *Нађеној времена*, онај матине код Германтеових који следи иза последњег блаженог тренутка? Наиме, после двадесетогодишње паузе, Марсел поново среће своје остареле пријатеље, које с муком успева да препозна, уочавајући разорну моћ времена. Бекет⁵ и Шатак⁶ сматрају то доказом да су блажени тренуци заказали, да смрт баца неотклоњиву сенку (јер она поставља границу човековој способности да ствара), да време – дакле – није било пронађено или поново освојено него само привремено потиснуто и да сада узвраћа ударац, товаром година и прахом којим је посуло косе и лица Марселових познаника.

3) Суочени са овим плесом смрти и пролазности, Самјуел Бекет и Роџер Шатак били су спремни да закључе да ту престаје важност и значење блажених тренутака. Били су спремни да предају заборау тешко освојено препознавање (*reconnaissance*) екстемпоралног бића. Они су закључили да пред лицем пролазности и смрти блажени тренуци и екстемпорално биће (препознато као субјект тих тренутака), морају да уступе, као што романтични снови и заноси уступају пред грубом реалношћу живота.

Њима се чинило да Прустова опција за стваралаштво, за уметност, на потоњим страницама *Нађеној времена* говори у прилог

симптоме; то треба да га ослободи прошлости (тј. конфликта) и садашњости (тј. понављања симптома). Сличан склоп може се наћи у индијској медитативној традицији. Човек треба да сети пређашњих живота да би препознао односе између неразрешених тенденција и свог садашњег живота. На тај начин ослобађа се карме и нужности (даљег) понављања инкарнација.

⁵ Beckett, Samuel (1978): *Proust*, Grove Press, New York, стр. 57.

⁶ Shattuck, исто, стр. 38.

таквог уступања – да рад, стварање, остаје као једина вредност. Они нису схватили да за Пруста уметност није била циљ, нити утеха за пале вредности естетичког пута блажених (привилегованих) тренутака и њима припадног бића него средство да се уобличи и пренесе (другоме) то искуство, да се изрази субјект тих тренутака. Сматрамо да, без тога, за Пруста дванаест томова *Трајања* не би имали никаквог смисла, били би само једна излишна романескна опширност, или окретање плоче једног већ одсвираног живота.

Постоји слагање између индијског естетичара и драмског писца Абхинавагупте (950–1020) и Пруста, у томе да је заборав делом урођен, а делом потиче од оне расутости коју стварају бриге и ужурбаност свакодневице, пориви и опскрбљивање тела. Али док је по гностицима неопходно одвраћање погледа од света да би се отргло од овог заборава, за Абхинавагупту и Пруста у самом свету налазе се знаци и зов који, уз помоћ сећања и препознавања, враћају човека суштинском сопству. Сврха препознавања јесте да се уклони заборав који је прекрио *ајмана*, каже Абхинавагупта. Душа је спутана, јер је заборавила свој истински идентитет (сопство – *ајман*), а може постићи ослобођење препознајући своју истинску природу.⁷

Препознавање се заснива на сећању и опажању. То важи и за препознавање у уобичајеном смислу речи – додајемо ми – а и за препознавање у трансперсоналном смислу, којим се баве Абхинавагупта и Пруст.

ОТКРИЋА НА ЕСТЕТИЧКОМ ПУТУ

Прустов подухват – односно писање романа – могли бисмо назвати естетичким путем, тј. подухватом да се артикулишу и издвоје блажени тренуци из свеколике струје живота, као и да се тим путем сачува и пренесе другима та драгоценост.

Следећи одломак из *Нађеној времена* то објашњава и указује зашто је за Пруста било важно уметничко стварање:

Сетио сам се како сам још у Комбреу с пажњом заустављао пред својим умом понеку слику која ме је присилила да је гледам, понеки облак, какав троугао, неки звоник, цвет, камичак, осјећајући да под тим знамењем можда постоји нешто сасвим друго што треба да се потрудим да откријем, нека мисао коју те ствари изражавају као хијероглифски знаци за које би човек помислио да представљају

⁷ Dyczkowski, Mark. S. G. (1987): *The Doctrine of Vibration*, New York, SUNY, стр. 17.

само материјалне предмете. То рашчитавање било је, додуше, тешко, али је само оно пружало могућност да се прочита нека истина. Јер оне истине које интелигенција непосредно уочава, провирујући у свет пуне дневне светлости имају нешто мање дубоко, мање нужно, него оне које нам је и без наше воље живот саопштио у неком утиску, материјалном пошто је у нас ушао путем чула, али чији дух можемо да излучимо. Све у свему, и у једноме и у другом случају, и у погледу утисака као што су били они што су ми их пружили мартенвилски звоници, и у погледу присећања, као у случају неравног плочника или укуса мадленице, ваљало је настојати да се осећаји протумаче као да су, у ствари, знаци неких закона и идеја, покушати да се мишљу проникне, то јест да се извуче из полумрака оно што сам осетио, да се то претвори у неки духовни еквивалент. А средство за то, које ми се чинило једино, што је оно друго до створити уметничко дело?⁸

1) Открића на естетичком путу доживљавају се као драгоцености, као суштинске вредности које осветљавају и искупљују изгубљено, ишчезло време живота, а даљи живот постаје средство предаје, преношења – настојања да се овековечи и другима завешта највећа драгоценост властитог живота.

Ишао сам поплашен, као да носим нешто драгоцено, као да су ми дали неки задатак да извршим који је важнији од мене. Могао сам после умрети. Боравећи изнад себе самога – у једној поетској истини која је настала спојем једног садашњег тренутка и једног прошлог тренутка и која је била у извесном смислу ван времена и појединца оно што је могло да ми се деси у времену није ми било важно. Једино важно било је да она ванвременска истина, чији сам носилац од малопре био, дође на сигурно место – на трајне странице.⁹

2) На естетичком путу појављују се парадокси (поклапање супротности – *coincidentia oppositorum*) везани за време, које срећемо и на другим путевима (филозофском, религијском, медитативном). Главни парадокси налазе се у суперпонирању тренутног и ванвременог, изненадног сагледавања и хотимичног дуготрајног трагања.

⁸ Пруст, М. (1983): *Нађено време*, 7. књига (стр. 210–211) у склопу издања *Ушраћању за ишчезлим временом*, Матица српска, Н. Сад, Нолит, Народна књига, Београд.

⁹ Овај цитат преузели смо из књиге Олге Хумо (Хумо, Олга (1960): *Проблем времена код Сјерна и Прусја*, Београд, Научна књига, стр. 138), која је писала о привилегованим тренуцима, пошто је проблем времена средишња тема њене студије. Цитат је она превела из Прустовог радног текста, објављеног у месечним часопису *La Table ronde* (Париз, април 1945, No. 11).

Код Пруста постоје повољни тренуци (зато су привилеговани) када сазнање (препознавање) виси у ваздуху и цео садржај живота/романа добија смисао од тих пресудних тренутака. Најпре, садржај се јавља као слутња, а кад се за њим сегне, он узмиче изван дохвата, остављајући осећање да је пропуштена прилика.

Прустово трагање за тајном блажених тренутака протеже се у распону од око две деценије – од првог до последњег тома *Трагања*, да би на крају Марсел сагледао оно биће које повезује прошли и садашњи тренутак у искуству ванвременог.

3) Естетичка контемплација је могућа кад су практични, егоички аспекти потиснути у страну, при чему су идентификација, уосећавање и емпатија ојачани катексом преображеног ероса. Тада се естетичко искуство отвара за трансперсоналне хоризонте, који су изгледали сувише далеки и непостојећи из егоичке или персоналне перспективе.

Естетички пут могли бисмо схватити и као „средњи пут” у односу на потпуну туђост спрам света (гностицизам) и у односу на вечну жеђ за животом егоичке равни.

Без сумње, прелаз од егоичке до трансперсоналне равни није ствар једнократне контемплације, мада – под одређеним околностима – сећање и препознавање могу наједном изокренути перспективу (о томе сведоче и Прустови описи блажених тренутака). Али то не мора бити релативно трајна промена перспективе. Отуда треба и правити разлику између естетичке контемплације (као једнократног искуства) и естетичког пута као дуготрајног процеса преображаја. У првом случају, реч је о (претходном) кушању – рекло би се да мадленце код Пруста имају тај „укус трансперсоналног”.

О естетичком открочењу говори се најпре као о својству естетичке поруке (на пример, поетског исказа) која нешто открива за разлику од обичне поруке која нешто денотира. Естетичко открочење бива могуће кад се субјект ослободи менталне тупости свакодневице и оствари прелаз ка естетичкој контемплацији у оном дозревању и ширењу властитог бића које га оставља без речи и даха.

Проф. др Душан Пајин,
професор у пензији
rajin@rcub.bg.ac.rs